

KESZEG ERIKA

A MAGYAR NYELV(KÖZÖSSÉG) MOZGÁSTEREI A ROMÁNIAI HATALMI VISZONYOK TÜKRÉBEN

**Péntek János – Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben).*
Sorozatszerkesztő: Kontra Miklós. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó:
Kolozsvár – Budapest, 2020. 473 oldal**

A kötet *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozatba illeszkedik, melynek alapját egy 1996-ban Ausztriában, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Jugoszláviában, Szlovéniában – majd később Horvátországban is – elvégzett részletes szociolingvisztikai terepkutatás képezi. A kutatás fő célja a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarok által beszélt nyelvváltozatok megismerése és leírása volt, a sorra megjelenő kötetek azonban a terepkutatás eredményeit rendkívül átfogó társadalmi, egyházi, művelődési, valamint tudomány- és politikatörténeti kontextusba ágyazták. A magyar nyelv romániai helyzetéről megjelent kötet – amely egyben a könyvsorozat lezárását is jelenti – a korábbi kötetekhez viszonyítva jóval átfogóbb perspektívát nyújt, ugyanis kiegészül egy 2009-es, az erdélyi magyarokat bemutató reprezentatív kutatással, amelyet a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet végzett *Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat* címmel. A megjelölt két nagy terepkutatás mellett a kötet hátterét egy évtizedekre visszanyúló folytonos paradigmatiszta kutatás képezi, amely nagyrészt Péntek János nyelvészprofesszor munkássága és a BBTE Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszéke körül bontakozott ki.

A kötet érdeme, hogy a magyar nyelvet és nyelvközösséget érintő folyamatokat száz év távlatában, Trianontól egészen napjainkig tárgyalja. A szerzők Trianont és az 1989-es rendszerváltást a Kárpát-medencei magyar nyelvközösség két fontos korszakhatáraként értelmezik, és az első két fejezetben felvázolják, hogy ezek hogyan hatottak a nyelvi folyamatokra. Kiemelik, hogy az 1920-as békekötéssel a magyar nyelv alárendelt jogi státuszba került, majd a rendszerváltás után felerősödött a nyelv térvesztése. A történelmi előzményeket bemutató két fejezet érdeme, hogy a magyar nyelvet és nyelvközösséget

érintő folyamatokat az erdélyi románok, szászok és cigányok társadalomtörténetének kontextusában is tárgyalja.

A kötet harmadik fejezete az erdélyi magyar nyelvjárások és a szaknyelvek helyzetét vázolja. A *Politika* címet viselő negyedik fejezet a román állam kisebbségpolitikáját és nyelvi ideológiáit mutatja be a gazdaság, a kultúra, a hitélet területén, kiemelt figyelmet fordítva a kisebbségpolitika oktatási vetületeire. Az ötödik fejezetben a szerzők az anyanyelvhasználat legfőbb színtereinek nyelvi folyamatairól adnak áttekintést, kitérve a köz- és felsőoktatásra, a tudományművelésre, a egyházakra, a médiára, valamint a kibertér nyelvhasználati lehetőségeire.

A hatodik és hetedik fejezet az említett két terepkutatás adataira épül. A hatodik fejezet a 2009-es felmérés alapján mutatja be az erdélyi magyarok kétnyelvűségét, különös tekintettel a nyelvi attitűdökre és azok következményeire. A hetedik fejezet kontaktusnyelvészeti kérdéseket tárgyal az 1996-os Kárpát-medencei RSS-kutatás és a 2009-es Erdélyre vonatkozó kutatás eredményeinek tükrében. A szerzők a kötetet egy összegző fejezettel zárják, amelyben sorra veszik a nyelvi tervezés feladatait a státusztervezés, korpusztervezés és presztízstervezés vonatkozásában egyaránt.

A bevezetőben megfogalmazott állásfoglalásukban a szerzők megjelölik a kötet értelmezési kereteit, nyomatékosítva, hogy a Skutnabb-Kangas névvel fémjelzett irányvonalat követik, amely egyben a magyar nyelvészeti kutatások domináns paradigmájának is tekinthető.¹ Ennek értelmében szoros kapcsolatot tételeznek az anyanyelv és identitás között, támogatják a hozzáadott idegennyelv- és másodiknyelv-tanulást, hangsúlyozzák az anyanyelvdomináns kétnyelvűség fontosságát, a nyelvek közötti hatalmi viszonyokat és a nyelvcsere kikényszerítettnek tekintik.

A szerzők számos – az erdélyi magyar társadalmi diskurzusban, valamint a magyar és nemzetközi szakirodalomban is – sokat vitatott kérdést érintenek, foglalkoznak többek közt a magyar állampolgárság kérdésével, az identitás és anyanyelv kapcsolatával, az egyházak nyelv- és identitásmege tartó szerepével vagy a magyar nyelvnek a tudományművelésben betöltött funkciójával. Amellett érvelnek, hogy az erdélyi magyarok azonosságtudatában a szimbolikusan fölértékelődő anyanyelvnek van meghatározó szerepe, és ennek oka elsősorban a nyelvi alárendeltségben keresendő. Hasonlóképpen kiemelik a magyar állampolgárság szerepét, amelynek kedvező hatása volt a magyar–magyar kapcsolatokra, és szimbolikusan erősítette az erdélyi magyarok identitástudatát (vö. *Azonosság és identitás* című alfejezet). Az egyházaknak, egyházi intézményeknek is etnikai szerepet tulajdonítanak, azzal érvelve,

1 Erről részletesebben lásd a szerzők által is hivatkozott irodalmat: Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás, kisebbségek*. Teleki László Alapítvány: Budapest, 1997.; Skutnabb-Kangas, Tove: *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* Lawrence Erlbaum: Mahway, 2000.

hogy a vallási közösségek rendszerint nyelvi közösségek is, illetve hogy az asszimilációs nyomás egyszerre terjed ki a vallásra, az anyanyelvre és az identitásra, egyik a másik nélkül csak kivételes esetben maradhat meg. A szerzők a tudományművelés tekintetében is a magyar nyelv használata mellett érvelnek, hangsúlyozva, hogy minden kutatástól elvárható, hogy a tudományos eredményesség mellett legyen társadalmi impaktja is, például a magyar nyelvi műveltség gazdagításában. Ennek értelmében a szerzők az egyre inkább teret nyerő idegen nyelven való publikálás kedvezőtlen következményeire is felhívják a figyelmet, azzal érvelve, hogy az államnyelv mellett az angol nyelv is háttérbe szorítja az anyanyelvet, valamint leértékeli az erdélyi magyar szakfolyóiratokat (vö. *A hitélet nyelve* és *A magyar nyelv a tudományművelésben* című alfejezeteket). Bár az említett kérdések más szempontokból is megközelíthetők, a rájuk adott válaszok a már említett Skutnabb-Kangas-féle paradigma mentén értelmezhetőek, és tükrözik a szerzők azon bevezetőben is megfogalmazott állásfoglalását, miszerint elfogultságuk és elkötelezettségük elsősorban a magyar nyelvközösség értékeihez és érdekeihez kötődik.

A kötet egyik központi fogalma az aszimmetria, amely minden fejezetben visszatér: a szerzők vizsgálják az államnyelv és a kisebbségi magyar nyelv között fennálló aszimmetrikus viszony hátterét, történelmi okait, politikai és társadalmi szintéren való megjelenését, valamint a magyar nyelvközösség szempontjából releváns következményeit. Okát elsősorban a trianoni békediktátumhoz vezetik vissza, amelynek következtében a nyelvközösség és magyar nyelv is alárendelt jogi státuszba került az utódállamokban. Megállapítják, hogy a 20. század első évtizedeiben megindult folyamatok, beleértve a román állam viszonyulását is, azóta sem változtak lényegesen, a kötelezővé tett kétnyelvűség a domináns államnyelvvél karöltve aszimmetrikussá tette a nyelvi kapcsolatokat és a kommunikációt. A szerzők kiemelik, hogy ez a viszony magában a kisebbség megnevezésben is tükröződik, a szó konnotációi ugyanis a jelentéktelen, erőtlén irányába tolódnak el.

A szerzők az aszimmetrikus nyelvi viszonyok számos megjelenési formáját említik: jelen van többek között az adminisztrációban, az oktatásban, a kétnyelvűségről való elgondolásban, a névpolitikában, az egészségügyben. A negyedik, *Politika* című fejezetből kiderül, hogy ennek alapja a román alkotmányban keresendő, mely az országot nemzetállamnak minősíti, és kizárólag a románt ismeri el hivatalos nyelvként. A szerzők érvelése szerint a politikum a hivatalos státuszt manipulatív módon értelmezi, vagyis a nem hivatalos státuszt a 'publikusan nem használható' jelentéssel ruházza fel. Ennek következménye, hogy az államnyelvvél szemben, amely teljes funkciójú nyelv, a többi nyelv funkciói különböző mértékben korlátozottak lesznek. A szerzők meghatározásában a magyar korlátozott funkciójú kisebbségi nyelv Romániában, amely azt jelenti, hogy használata korlátozottan engedélyezett, „különféle, törvények által meghatározott módokon és célokra” (lásd a könyv 165–166. oldalait). Ennek egyik iskolapéldája a földrajzi nevek szabályozása. A *Névjog*,

névpolitika című alfejezetben a szerzők több eset felvázolása által szemléltetik a közigazgatási törvény földrajzi nevekre vonatkozó megszorító értelmezését, kiemelve, hogy a hatóságok lehetőség szerint nem veszik figyelembe, hogy a törvény – bár a magyarok 20%-os aránya esetében kötelezi – a magyar helységnevek megjelenését a 20%-os küszöb alatt sem tiltja.² Hasonlóképpen a magyar nyelv korlátozottságát mutatja az oktatási törvény, valamint az alkotmány igazságszolgáltatásra vonatkozó rendelkezése is, melyek értelmében az oktatás és az igazságszolgáltatás nyelve a román, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek a törvény feltételei mellett lehetőségük van anyanyelven tanulni, illetve anyanyelvüket bírói hatóságok előtt használni.

A 2009-es kutatásnak egyik központi témája a kétnyelvűség volt, amely a kötetben is hangsúlyosan jelenik meg. A *Kétnyelvűség a romániai magyar beszélőközösségben* című fejezetben (6. fejezet) a szerzők a romániai magyarok kétnyelvűségét a nyelvelsajátítás részben természetes, részben kényszerű jellege miatt népi kétnyelvűségként határozzák meg. Továbbá kiemelik, hogy Erdélyben az egyoldalú kétnyelvűség jellemző, ugyanis az erdélyi magyarok beszélik a román nyelvet, a román közösség azonban nem sajátítja el a kisebbség nyelvét. Az aszimmetriát az oktatási rendszer is fenntartja azáltal, hogy nem támogatja a kisebbségi etnikai közösség nyelvének és kultúrájának megismerését. A kétnyelvűség gazdasági vonatkozásait tárgyalva megállapítják, hogy a magyar–román kétnyelvűségnek megkérdőjelezhető a gazdasági értéke, és a magyar nyelvtudás a munkaerőpiacon is ritkán jelent tényleges előnyt.

A szerzők kiemelt figyelmet fordítanak az oktatás kérdésére, amely tárgyát képezi két alfejezetnek (lásd a *Kisebbségpolitika az oktatásban* és *A magyar nyelv az oktatásban* című alfejezeteket), ugyanakkor a kötet egészében is visszatérő témaként van jelen. Részletelesen ismertetik az oktatásra vonatkozó törvényi keretek alakulását, az oktatási rendszer struktúráját, a demográfiai folyamatok oktatási rendszerre való hatását. A magyar nyelvű oktatás egyik legfontosabb kihívásának a demográfiai apadást, illetve az oktatás mélyülő szegregálódását tartják. Hangsúlyozzák, hogy Romániában nem az oktatási intézményen belüli szegregálódás jellemző, hanem maguk az intézmények szegregáltak. A tehetősebb családok gyerekei a nagyvárosi elitiskolákban tömörülnek, ezzel szemben a lakótelepi, kisvárosi és falusi iskolák, valamint a szórványkollégiumok diákjai sokszorososan hátrányos

2 Vö. a kötet lezárásakor érvényben lévő 215/2001-es közigazgatási törvény, amely nem tett említést 20%-os küszöb alatti esetekre vonatkozóan. A szerzők által hivatkozott közigazgatási törvényt az 57/2019-es sürgősségi kormányrendelet hatályon kívül helyezte. A jelenleg érvényben lévő szabályozás a küszöbérték alatti közigazgatási egységekben lehetőséget ad az önkormányzatoknak, hogy döntsenek a földrajzi nevek magyar megjelenéséről. A kérdés önkormányzati hatáskörbe való sorolása a gyakorlati megvalósulás szempontjából vélhetően nem hoz számottevő változást, így a szerzők megállapítása továbbra is érvényesnek tekinthető.

helyzetben tanulnak. A pedagógusképzés esetében a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetésre hívják fel a figyelmet, kiemelve, hogy a magyar nyelvű és magyar oktatáshoz kapcsolódó képzéseket a minisztérium nem ismeri el a kötelező továbbképzések részeként. Következésképpen a kötelezően teljesítendő akkreditált képzések a magyar pedagógusok számára is román nyelven zajlanak. A szerzők kitérnek továbbá a tankönyvkiadás kihívásaira, valamint a szórványoktatás és felsőoktatás kérdését is tematizálják.

A szerzők több téma kapcsán kiemelik, hogy a lingvicizmus napjainkban is jelen van a jogszabályokban és a társadalmi gyakorlatokban. Diszkriminatívnak minősítik az államnyelv oktatásának gyakorlatát a magyar diákok számára, a sorsdöntő vizsgákon a román és magyar anyanyelvű diákokkal szemben támasztott azonos követelményeket. A nyelvi alapú diszkriminációban látják az okát annak, hogy az ország elitiskolái között nincsenek magyar tannyelvű oktatási intézmények. A szerzők érvelése összecseng azzal a skutnabbkangasi alapelvvel, amely az esélyegyenlőséget a többségi nemzetállami ideológia ellenében nem államnyelvi alapon, hanem kinek-kinek az anyanyelvére alapozva képzeli el. Az esélyegyenlőség meg nem valósulásának számos, statisztikai adatokkal (is) alátámasztott példáját említik, kiemelve, hogy a román közösséghez viszonyítva egyharmaddal kisebb a felsőfokú végzettségűek aránya a magyarok körében, illetve a magyarok átlagkeresete is jóval alulmarad a románokéhoz képest (lásd erről *A magyar nyelv a felsőoktatásban* című alfejezetet).

A kötetben két fejezet épül az 1996-os RSS és a 2009-es terepkutatások adataira: az egyik a romániai magyarok kétnyelvűségével foglalkozik (6. fejezet), a másik kontaktusnyelvészeti kérdéseket tárgyal (7. fejezet). Az erdélyi magyarok kétnyelvűségét a nyelvismeret, a nyelvek értékelése és presztízse szempontjából közelítik meg, különös tekintettel a nyelvi attitűdök következményeire, valamint a kétnyelvűség és nyelvcserre összefüggéseire. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a kétnyelvűség és nyelvcserre között nem lehet ok-okozati összefüggést tételezni. Vitathatatlan, hogy a nyelvcserét minden esetben a kétnyelvűség előzi meg, ugyanakkor az anyanyelv feladásában nagy szerepe van a külső kényszernek, a másik nyelv dominanciájának. Az aszimmetrikus nyelvi viszonyok és a román nyelvi dominancia egyik leglényegesebb következményének a magyar nyelvi regiszterek leépülését tartják.

A hetedik fejezet különféle kontaktusjelenségeket mutat be (feminizálás, kicsinyítés, településnevek ragozása, közvetett és közvetlen szókölcsonzések stb.), amelyek a kétnyelvűség és a román nyelvi hatás viszonylatában értelmezhetőek. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a nyelvi kontaktusfolyamatok, különösképpen a lexikai kölcsönzések, a nyelvi jogok kontextusában értelmezhetőek. Az erdélyi magyar beszélők jellemzően az állam nyelvén találkoznak a különféle hivatali megnevezésekkel, ennek következtében pedig a lexikai kölcsönzések legnagyobb rétege is ebből a regiszterből ered. Hasonlóképpen a szakregiszterből

származó szókölcsonzések is a dominánsan román nyelvű szakoktatás összefüggésében értelmezhetőek.

A kötet a nyelvi tervezés feladatainak felvázolásával zárul. A szerzők mellett érvelnek, hogy a legfontosabb cél a magyar nyelv térvesztésének lassítása és megállítása, amely hosszú távon egyben az anyanyelv megtartásának feltétele is. Hangsúlyozzák továbbá, hogy az anyanyelvben való megmaradás nem önmagáért a nyelvért fontos, hanem a magyar nyelvet beszélő közösségért, ugyanis az anyanyelv megtartása alapvető tényezője a közösség életképességének. Ebben a folyamatban kulcsfontosságú szerepet játszik a politikai, nyelvi jogi környezet, a szabad, teljes körű anyanyelvhasználat feltételeinek megteremtése, amely magába foglalja a kétnyelvűség kisebbségi szempontból kívánatos formájának kialakítását is. Utóbbi esetben kiemelt szerepet játszanak az oktatási intézmények, amelyeknek a magyar nyelv minden regiszterére kiterjedő nyelvtudás mellett a román nyelv eredményes, additív szemléletű oktatását is biztosítaniuk kell. Jelzésértékű ebben a kontextusban a kötet zárógondolata, melyben a szerzők a magyar tannyelvű, minden magyar gyermeket integráló oktatás fontosságát hangsúlyozzák.

A kötetről összességében elmondható, hogy multidiszciplináris megközelítéséből adódóan átfogó képet rajzol a magyar nyelv romániai (erdélyi) helyzetéről, történelmi, társadalmi, egyházi, művelődés- és politikatörténeti kontextusba ágyazva a nyelvi folyamatokat. Az egyes fejezetek témái akár külön kötetek tárgyát is képezhetnék, mindazonáltal a szerzők rendkívül körültekintő, monografikus formában foglalják össze a témában releváns kutatások eredményeit. A kötet további érdeme a már említett értékelvű szemlélet és felvállalt kutatói perspektíva, amely a könyv minden oldalán visszaköszön.

A kötet monografikus perspektívájából adódóan érdekfeszítő és tanulságos olvasmány lehet egyetemi hallgatók vagy más, a téma iránt érdeklődő személyek számára. Mindemellett kiindulópontként szolgálhat további – akár jelen kötettől eltérő elemzői megközelítéseket alkalmazó – kutatások megvalósításához is.